

SOSİAL ELMLƏR

Veviš APIGÖZƏLİ

AZƏRBAYCAN TARİXİNDE SİYASİ NİGAHLAR VƏ ONLARIN BƏZİ XÜSUSİYYƏTLƏRİ

XÜLASƏ

Məqalədə Azərbaycan tarixində mövcud olmuş siyasi səciyyəli nigahlar faktik materialları əsasında təhlil edilir, siyasi nigah və "nigah diplomatiyası" anlayışları fərqləndirilir və faktları sistemləşdirilir. Siyasi xarakterli nigahlar səbəb-nəticə əlaqələrində izlənilir, yeri gəldikcə fikir və faktlara tənqidi münasibət bildirilir, qanuna uyğunluqlar aşkar edilir və müqayisələr aparılır. Araşdırma zamanı qohumluq əlaqəleri ilə siyasi məqsədlər arasında əlaqələr umummilli mənafə mövqeyindən tədqiq edilir və müvafiq nəticələr çıxarılaraq ümumiləşdirmələr aparılır.

Açar sözlər: siyasi nigah, diplomatik nigah, ənənəvi nigah, sülalə qohumluğu, "nigah diplomatiyası".

РЕЗЮМЕ

В статье анализируются политические речи в истории Азербайджана на основе фактических материалов, политический брак и «брачная дипломатия» различны и систематизированы. Политические браки наблюдались в причинно-следственных связях, тогда как критика взглядов и фактов была выявлена, была обнаружена законность и проведено сравнение. В ходе исследования, отношения между родственными отношениями и политическими целями были изучены с национальной точки зрения, и результаты суммированы и обобщены.

Ключевые слова: политический брак, «брачная дипломатия», обычный брак, родственные отношения, дипломатический брак

SUMMARY

The article analyzes political speeches in the history of Azerbaijan on the basis of actual materials; political marriage and "marriage diplomacy" are distinct and systematized. Political marriages were observed in cause-and-effect relationships, whereas critics of views and facts were revealed, and legitimacy was discovered and comparisons were made. During the research, relations between kinship relationships and political goals have been studied from the national perspective and the results are summarized and summarized.

Keywords: political marriage, "marriage diplomacy", ordinary marriage, family relations, diplomatic marriage

Dövlət idarəciliyi təcrübəsində əsas yeri ilk növbədə düzgün və ağıllı qərar qəbulu prosesi tutur. Bu zaman dövlət rəhbərləri, siyasi xadimlər, fikir adamları idarə etdikləri dövlətin, siyasi qurumun mənafeyini dərk etməli və şəraitə uyğun, rasional qərar qəbul etməlidir. Tarixən dövlət idarəciliyinin müxtəlif sahələrində fərqli üsul və vasitələrdən istifadə edilmiş, tarixi şəxsiyyətlər, dövlət xadimləri öz təmsil etdikləri dövlətin, siyasi qurumun maraqlarından çıxış etməyə çalışmışlar. Tarixin müxtəlif

dövrlərində istifadə edilən üsullardan biri də siyasi məqsədli nigahlar olmuşdur. Elmi adəbiyyatda siyasi nigahları çox vaxt “nigah diplomatisiyası” adlandırırlar. Fikrimizcə, “nigah diplomatiyası” dövlətlərarası münasibətlərdə meydana çıxır. Amma, elə nigahlar mövcud olmuşdur ki, dövlətlərarası xarakterdə olmasa da siyasi mahiyyətlidir.

Azərbaycan tarixində siyasi səciyəli nigahlar haqqında ayrıca rast gəlməsək də, müxtəlif məqsədli və xarakterli tədqiqat əsərlərində onlara toxunulmuşdur. Siyasi nigahları bir neçə cəhətdən təsnif etmək mümkündür. Belə ki, nigaha girən tərəflərin mövqeyinin üstünlük dərəcəsinə görə:

1. Güclü tərəfin zəif tərəfə qız vermesi.
 2. Güclü tərəfin zəif tərəfdən qız alması.

Sivilizasiya mənsubluğuna görə;

 1. Eyni sivilizasiyaya mənsub olan tərəflərin nigahı
 2. Müxtəlif sivilizasiyaya mənsub olan tərəflərin nigahı

Nigahların ənənəvi xarakter daşıyb-daşımamasına görə;

 1. Ənənəvi siyasi nigahlar
 2. Qeyri-ənənəvi siyasi nigahlar

Dini dünyagörüşünün dayışmasına görə;

 1. İslamiyyətəqədərki dövrde siyasi xarakterli nigahlar
 2. İslamiyyətin qəbulundan sonra siyasi xarakterli nigahlar

Milli maraqları nəzərə alıb-almamasına görə;

 1. Milli maraqları nəzərə alan siyasi xarakterli nigahlar
 2. Milli maraqları nəzərə almayan siyasi xarakterli nigahlar şəklinde bölgü aparmaq olar.

Bu tip yanaşma aynı fakta müxtəlif cəhatlərdən baxmayı və onu hərtərəfi nəzərdən keçirməyə imkan verir. Siyasi xarakterli nigahlara müxtəlif tərəfdən yanaşmaq ona görə zəruridir ki, belə nigahlar bir çox hallarda Azərbaycan dövlətlərinin siyasi həyatına, idarəciliyinə müsbət və ya mənfi təsir göstərmişdir.

Əvvəlcə güclü tərəfin zəif tərəfə və zəif tərəfin güclü tərəfə qız vermesi şəklinde baş tutan diplomatik nigahları nəzərdən keçirək. Bu zaman elmi ədəbiyyatda mövcud olan fikrə münasibət bildirmək zərurəti yaranır. Qazaxıstan alimi O.Stileymenov "Az-ya" kitabında siyasi diplomatik xarakterli nigahlara aid "Nigah" adlı bölüm vermişdir. Müəllif Bizans dövlətilə Xəzər xəqanlığı arasındaki nigahlardan, eləcə də digər türk dövlətlərinin tarixinə aid olan siyasi-diplomatik nigahlardan belə nəticəyə gelir; "Diplomatik nigahın bu üslubunda (gülün qızı vassala əra verilir) mədəşahlıq ideologiyası, daha doğrusu, onun qalıqları öz əksini tapmışdır: ailənin başçısı qadın idi, övladları da ana nəslinə mənsub olurdu... "Oğul-ananın usağıdır" türk məsəli də həminfiki təsdiqləyir. Türk xatununun oğlu hansı ölkəyə, hansı xalqa rəhbərlik etməyindən asılı olmayıaraq, ana nəslinə, ananın mənsub olduğu xalqa sədəqəti ilə seçilir, ana soyunun mənafeyini qoruyurdu. Buna görə sülalə nigahları uzaq məqsədlər gündən siyasi akt idi". (17,117) Sülalə nigahların uzaq məqsədlər gündən siyasi akt olmasından başqa digər mülahizələrlə razılışmaq mümkün deyil. Çünkü, müəllifin istifadə etdiyi faktlara diqqət yetirdikdə aydın görünür ki, onlar "mədəşahlıq ideologiyasından" deyil, həmin dövrün tarixi-siyasi gerçəkliliyindən irəli galırdı. Bizans imperiyası və Xəzər xəqanlığının hakim sülalələri arasındaki diplomatik nigahlar, həqiqətən, diplomatik xarakter daşımış, bu dövlətlərin siyasi maraqlarına xidmət etmişdir. Doğrudan da, hər iki dövlət, həm Sasani imperiyası, həm də ərəb xilafətinə qarşı müttəfiq olmuş və bu istiqamətdə umumi siyasi maraqlardan çıxış etmişdir. Bizans imperiyası erkən orta əsrlərdə qüdrətli dövlətə çevrilmiş Xəzər xəqanlığı ilə qohumluq əlaqələri yaratmaqla özünün müttəfiqlik əlaqələrini möhkəmləndirmiş, belə demək mümkündürse, "gülündən kömək almaq" məqsədi güdmüşdür. Türk xatununun oğlu isə müəllifin qeyd etdiyi kimi "ana soyunun mənafeyini" deyil, özünün rəhbərlik etdiyi dövlətin mənafeyini qoruyurdu. Onu da qeyd etməliyik ki, türk dövlətlərinin həmişə zəif tərəfə qız vermesi fikri ilə də razılışmaq düzgün olmazdı. Çünkü, türk dövlətlərinin güclü və qalib tərəf olaraq digər tərəfdən qız alması haqqında kifayət qədər faktlar vardır. Deməli, güclü və zəif tərəflərin birincə qız alıb vermesi dövrün siyasi şərtlərindən və qohumluq yaradan sülalələrdə ailə qura biləcək xanımların olub-olmamasından asılı olmuşdur. Bu baxımdan Girdiman knyazı Cavanşirin Xəzər xəqanının qızı ilə nigahını nəzərdən keçirək, 626-cı ildə Bizans imperiyası xəzərlərlə ərablara qarşı ittifaq bağlayır. VII əsrin ortalarında Saradə mühüm hadisələr baş verir. Yeni yaranmış ərəb dövlətinin işgalları nəticəsində

qalibin qənimətidir. Məglub olanı verdiyi xəracdır.(17,117) Göründüyü kimi bu fikirlər qusurlu umumiləşdirmədir və tarixi-siyasi şəraiti nəzərə almadan yazılmışdır.Yuxarıda adlarını çəkdiyimiz, dini mənsubiyətə görə xristian olan Şirvan hakimi III Məniçöhrün arvadı Tamar və Uzun Həsənin arvadı Dəspina Xatunun fəaliyyətini nəzərdən keçirdikdə onların heç də kölə olmadığı məlum olur. Hətta Dəspina Xatunun qohumluq əlaqələri Ağqoyunlu dövlətinin Avropa dövlətləri ilə əlaqələrində mühüm təsir malik olmuşdur.(12,27) Faktların təhlili göstərir ki, dini mənsubiyət hecdə siyasi maraqları dəyişdirməmiş yənə də hökmədarlar öz dövlətlərinin mənafeyindən çıxış etmişdilər. Müəllifin fikrinin əvvəli də yəni islam dininin qadını "cariya" səviyyəsinə endirməsi də tarixi faktlarla təzkib olunur. Başqa bir fakt da müracət edək. XVIII əsrin sonunda Qacarların hökmərdarı Fətəli şah (1797-1834) Qarabağ xanı İbrahimxəlilin qızı Ağabəyimlə evlənmiş və onu özüne baş hərəm etmişdir.1811-ci ildə İngiltərə kralı və kralıçası tərəfindən İrana göndərilən səfir, Fətəli şaha bərilyant düyməli qutunun içində kralın məktubunu, onun baş hərəmi Ağabəyimə isə almasla toxunmuş bir kisə təqdim edir.(13,21) Bu faktdan da Göründüyü kimi şahın hərəmi "hüquq və səlahiyyəti olmayan cariyəyə bənzəmir. Qadin qalibin qənimətidir fikri ilə müharibə dövrələri arasında razılışmaq olar. Belə ki, 1722-ci ildə Səfəvi dövlətinin qoşunlarını məglub edən əfşanlar dövlətin paytaxtı İsfahani tutaraq şah Hüseynin hərəmxanasını qənimət götürmüştülər. (8,46) Araşdırımlar göstərir ki, islamın qəbulundan sonra da, siyasi səciyyəli nigahlar öz əvvəki mənə və əhəmiyyətini qoruyub saxlamışlar.

XVI-XVIII əsrlərdə mövcud olan siyasi səciyyəli nigahları nəzərdən keçirərkən belə qənaəət gəlmək mümkündür ki, bu nigahlar hökmədarların Azərbaycan torpaqlarını vahid dövlətdə birləşdirmək siyasetinə xidmət etmişdir. Bu tipi nigahlar Səfəvi dövləti, Quba, Şəki və Qarabağ xanlıqlarının tarixində daha aydın nəzərə çarpır. Səfəvi dövləti bir müddət Şirvanşahlar dövləti və Şəki hakimliyi ilə münasibətləri qohumluq əlaqələrə qaydaya salmışdı. Şirvanşahlar dövlətinin hökmərdarı II İbrahim Şeyxşah (1502-1524) müstəqil siyaset yeritməyə çalışdığını üçün I Şah İsmayıllı 1509-cu ildə Şirvanşahlar üzərinə yürüş etmişdi. Sonra münasibətləri nizama salmaq üçün IŞah İsmayıllı qızı Pərişan xanımla İbrahim Şeyxşahın oğlu Sultan Xəlil (II Xəlilullah) evlənmişdi. II Xəlilullahın Şirvanda hakimiyəti dövründə (1524-1535) Səfəvi dövləti ilə Şirvanşahlar arasında münasibətlər dinc xarakter daşımış, Şirvanşahlar öz daxili müstəqilliyini qoruya bilmüşdi. Aydın olur ki, bu nigah Şirvanşahlara Səfəvi dövlətinin hücumlarından qorunmaq, Səfəvi dövlətinə isə Şirvanşahları öz təsiri altında saxlamaq üçün lazımdı. 1535-ci ildə II Xəlilullahın ölümündən sonra Şirvanşahlar öz daxili müstəqilliyini qoruya bilmədi və 1538-ci ildə Səfəvi dövlətinə birləşdirildi. (5,68) Şirvanşahların süqutundan sonra Şəki hakimi Dərvish Məhəmməd xan yaxınlaşan təhlükənin qarşısını almaq üçün Səfəvi hökmərdarı I Təhmasibin bacısı, II Xəlilullahın dul qadını Pərişan xanımla 1539-cu ildə evlənir. Lakin Pərişan xanının ölümündən sonra münasibətləri yenidən pisləşir və 1551-ci ildə Şəki hakimliyinin müstəqiliyi Səfəvi dövləti tərəfindən lağv edilir.(5,78) Məlum olur ki, həm Şirvanşahlar dövləti, həm də Şəki hakimliyi ya Səfəvi sarayı ileqohumluq əlaqələri yaradıb öz daxili müstəqilliklərini saxlamaq, yada müstəqilliklərini itirmək idəməsi qarşısında qalmışdilar.

Xanlıqlar dövründə Azərbaycan torpaqlarının birləşdirilməsi prosesində bəzi siyasi xarakterli nigahlar rast gəlinir. Azərbaycan xanları gürcü çarının hücumlarından müdafiə olunmaq və digər xanlıqları asılı etmək üçün Şimalı Qafqaz hakimləri ilə qohumluq əlaqələri yaratmışdalar. Şəki xanı Qazıqumux hakimi Məhəmməd xanın qızı ilə evləndirmişdi. Ancaq Hacı Çələbinin ölümündən sonra Məhəmməd xan Şəkinə əla küfürmək fikrinə düşür və Ərəş sultani Məlik Əli ilə gizli plan quraraq Hacı Çələbinin oğlu və öz kürəkəni Ağakışi xanı Ərəşə çağırıb öldürdüür. Məhəmməd xan Ağakışi xanın arvadı olan öz qızını İlisu sultanı Alxaz bayə verir. Şəkinə əla keçirən Məhəmməd xan 40 gün oranı idarə edir. Hacı Çələbinin nəvəsi Hüseyn xan 1759-cu ildə Quba xanı Fətəlinin köməyi ilə onu qovub Şəkinə hakimiyətə galır. (20,158) Qubali Fətəli xan 1765-ci ildə Qaraqayıq Uşmisi Əmir Həmzənin bacısı Tutu Bikələ evlənərək onu özüne qohum və mütəffiq edir. Buzaman Fətəli xan öz bacısı Xədicə Bikəni Əmir Həmzəyə verəcəyini vəd edir. Ancaq sonra, Xədicə Bikəni Bakı xanı Mirzə Məhəmmədin oğlu Məlik Məhəmmədə verir. Beləliklə də Əmir Həmzə Fətəli xanla

düşməncilik edir və Quba xanlığına qarşı yürüşlərin təşkilində iştirak edir. (20,159) Fətəli xanın oğlu Əhməd xan 1787-ci ildə Tarku Şamxalı Məhəmmədin qızı Kiçik Bikə ilə evlənmişdi.(20,166) Amma bu niqah da Quba xanlığı üçün gözlənilən siyasi nəticəni verməmişdi.Faktlar göstərir ki, Şəki və Quba xanlıqlarının Şimalı Qafqaz hakimləri ilə siyasi məqsədləri nigahları müxtalif səbəblərdən, istənilən nəticəni vermədi və sözügedən xanlıqlar bu nigahlardan öz məqsədləri üçün yararlanı bilməmişdilər. Ancaq, bu sözləri Qarabağ xanı İbrahimxəlil xan haqqında demək mümkün deyil . Onun Şimalı Qafqaz hakimləri ilə qohumluq əlaqələri uğurlu olmuşdu . Belə ki, o Avar xanı Məhəmməd Nutsal xanın qızı, Ümmə xanın bacısı Bikə ağa ilə evlənmişdi. Tarixçi Mirzə Camal yazmışdı ki, Gürcüstən valisi (İliraklı) nəzərdə tutulur.V.A)Şirvan,Şəki, Gəncə, İrəvan, Xoy,Qarabağ, Naxçıvan,Talış və Təbriz xanları, habelə Şahsevən və Şəqaçı xanları İbrahimxəlil xanın sözündən çıxa bilmirdilər, cünki o, Avar xanı ilə qohum idi. (10,125) Xanlıqlar dövründə aid mənbə və elmi ədəbiyyatı araşdırarkən çoxlu sayıda olükədaxili nigahların şəhidi olur. Azərbaycan xanları hərbi qüdrətinə görə özündən zəif xanlıqlarla qohumluğa üstünlük vermiş və onları öz xanlıqları ətrafında birləşdirməyə çalışmışlar. Yuxarıda qeyd etdiyimiz kimi Quba xanı Fətəli bacısı Xədicə Bikəni Qaraqayıq Uşmisi və verəcəyini vəd etsə də, onu Bakı xanının oğluna vermişdi. Fətəli xan digər bacısı Fatma xanımı Kərim xan Zəndin oğlu Əbülfəsətə verməkden imtina etmiş, sonra isə Şamaxı xanı Məhəmməd Səid Fatma xanımı öz oğlu Məhəmməd Mirzə bay üçün istəmişdi. Fətəli xan 1785-ci ildə Şəki xanlığına hücum edərək Məhəmməd Həsən xanı məglub etmişdi. Bu məglubiyətdən sonra Şəki xanı Məhəmməd Həsən bacısını Fətəli xana verib onurla qohum olmuşdu. Fətəli xan isə öz bacısı Hüri Peykər xanımı Məhəmməd Həsən xana verərək ittifaqı möhkəmləndirmişdi.(20,165-166) Faktlar təsdiq edir ki, Azərbaycan xanları başqa dövlətlərdən qız alsalarda, öz qızlarını Azərbaycan hakimlərinə verməyi üstün tutmuşlar ki,buda onların başqa dövlətlərdən asılı olmamaq və Azərbaycanərəzilərini birləşdirmək məqsədlərindən irəli gəldi. Qarabağlı İbrahimxəlil xana aid olan nigahlar da yuxarıda fikirləri təsdiq edir. Belə ki, İbrahimxəlil xan Gəncə xanı Şahverdinin qızı Xurşid bəyim və Şəki xanı Hüseynin qızı Tutibəyimlə evlənib bu xanlıqlar üzərində öz təsirini artırılmışdır.(7,179-181) İbrahimxəlil xanın öz qızı Ağabəyimi Fətəli şah Qacara verəməsi isə XVIII əsrin sonunda mövcud olan sosial-siyasi şəraitdən irəli gəlməşdi, yəni, İbrahim xan məcburiyyət qarşısında bu addımı atmışdır.(10,130-131) Yeri gəlmışkən qeyd edək ki, Qarabağ xanlığının ətrafında Azərbaycan torpaqlarının birləşdirilməsi zamanı xristian məlikləri ilə qohumluq əlaqələri yaradılmışdır. Belə ki, İbrahimxəlil xan Vərəndə məliyi Şahnəzərin qızı Hürzət və Dizaq məliyi Vaxtanqın qızı Xatay xanımla evlənmişdi. Bu nigahlarda məqsəd xristian məliklərinin Qarabağ xanlığına qarşı ittifaq yaratmasına yol verməmək, onların birliliyini parçalamاق olmuşdur. Belə bir fakt məlumdur ki, Vərəndə məliyi Şahnəzərin Ciləbörd, Talış və Dizaq məliklərlə ədəvətini qiymətləndirən Pənahəli xan onunla yaxınlaşmışdır. (10,112)

Azərbaycan tarixində mövcud olmuş siyasi səciyyəli nigahlara aid faktların araşdırılması onu deməyə əsas verir ki, bu nigahlar öz dövrünün tarixi və sosial-siyasi şərtlərindən irəli gəlməklə yanaşı, eyni zamanda, təhlükəsizlik, dövlət müstəqilliyinin əldə edilməsi və qorunması, Azərbaycan torpaqlarının vahid dövlətdə birləşdirilməsi və s. ümummilli maraqlara xidmət etmişdir.

ƏDƏBİYYAT

1. Azərbaycan tarixi üzrə qaynaqlar. Bakı 1989
2. Bayramova N. Şamaxı xanlığı. Bakı 2009
3. Bünyadov Z.M. Azərbaycan Atabəylər dövləti. Bakı 1985
4. Cəmil Ünal. Türk və islam dünayasında Azərbaycanın yeri. Bakı 1991
5. Əfəndiyev O.Ə. Azərbaycan Səfəvilər dövləti. Bakı 1993
6. Fazili A.H. Atropatena. Bakı 1992
7. Hüseynov Y.R. "Qarabağnamələr" Azərbaycan tarixini öyrənmək üçün mənbə kim. Bakı 2007
8. Jozef Tiflisi.Vaqiati-Mir Veys və şah Hüseyn. Bakı 1992

9. Kərim ağa Fateh. Şəki xanlarının müxtəsər tarixi. Hacı Seyid Əbdülhəmid. Şəki xanları və onların nəsilləri. Bakı 1989
10. Qarabağnamələr. I kitab. Bakı 1989
11. Mahmudov Y.M. Azərbaycanın Avropa ölkələri ilə əlaqələri (Ağqoyunlu dövrü) Bakı 1986
12. Mahmudov Y.M. Səyyahlar Azərbaycana gəlir. Bakı 1977
13. Məhəmmədəli Tərbiyet. Daneşməndani-Azərbaycan. Bakı 1987
14. Moisey Kalankatku lu. Albaniya tarixi. Mxitar Qos Alban sənəməsi. Bakı 1993
15. Mustafazada T. Quba xanlığı. Bakı 2005
16. Sadixov F.Y. Diplomatiya və diplomatik xidmət. Bakı 1993
17. Süleymenov O. Az-ya. Bakı 1993
18. Zeynaloglu C. Müxtəsər Azərbaycan tarixi
19. Odilqoriyev H. Azizov N. Madirimov X. Davlat və huquq tarixi Taşkent 2012 (özbək dilində)
20. Bakıxanov A. GЮolistan-i İram. Bakı 1991
21. Baimuratlıbekov Teymur bək. İstoriya Talyshskogo xançılıq Lənkəranı 1885
22. İskəndərova M.C. Bakinskoe xançılıq. Bakı 1999

Təzyiqat